

WEISS JÁNOS

AZ INTERSZUBJEKTÍV ETIKA MEGALAPOZÁSÁNAK PROGRAMJA

Resümee: (*Das Programm der Begründung der intersubjektiven Ethik*) Die Hauptthese meiner Studie ist, daß Schleiermachers *Brouillon zur Ethik* (1805/06) ein Wendepunkt in der Geschichte der Ethik bedeutet. Das große Verdienst Schleiermachers besteht darin, eine intersubjektivistisch angelegte ethische Theorie entworfen zu haben. Diese Theorie habe ich (vor dem Hintergrund der Schleiermacherschen Dialektik) in drei Schritten zu rekonstruieren versucht. Im *ersten Kapitel* beschäftige ich mich mit der Theorie des „höchsten Gutes“, in diesem Zusammenhang ist die Intersubjektivität zu lokalisieren. Im *zweiten Kapitel* stelle ich die Tugendlehre Schleiermachers dar. Die Tugenden führen nicht unbedingt zum „höchsten Gut“, sie stehen vielmehr in seinem Kontext. Im *dritten Kapitel* rekonstruiere ich die Pflichtenlehre; die als Synthese der ersten beiden Teile zu verstehen ist. Die Synthese soll zugleich die Bestimmung des Menschen abgeben. In einem abschließenden *vierten Kapitel* habe ich die Theorie Schleiermachers mit einigen kritischen Einwänden konfrontiert. Der wichtigste Einwand ist, daß Schleiermachers versäumt hat, eine grundlegende Frage seiner Konzeption zu artikulieren: das ist die Frage der *Institutionalisierung*. Erst durch diese Frage kann eine Gefahr der Barbarei der *Tatsächlichkeit* richtig erfaßt werden; und eben darauf wollte uns Schleiermacher – nach meiner Rekonstruktion – aufmerksam machen.

1788 (*A gyakorlati ész kritikájának megjelenése*) után az etikatörténet következő kiemelkedő dátuma az 1805/06-os év, amikor Schleiermacher papírra vetette a *Brouillon zur Ethik* című első rendszeres etikai tervezetét. Ez a megállapítás – nyitómondatként – megütközést kelthet. Mégpedig azért, mert *egyrészt* egyetlen tollvonással söpri félre a XVIII. század végén született, és a kanti morálkonceptiót többé-kevésbé módosító kísérleteket, *másrészt* pedig nem is igazi műről van szó. A *Brouillon zur Ethik* a fiatal hallei

professzor előadásaihoz készült vázlatok gyűjteménye.¹ A XIX. században csak két nem teljes és más jegyzeteket is felhasználó kiadása jelent meg; első teljes és önálló kiadására 1913-ban került sor.² A nyitómondat így máris korlátozásra szorul: a *Brouillon zur Ethik* jelentőségét nem a közvetlen előtörténet és nem is a hatástörténet fényében lehet felmérni.³

Schleiermacher művének háttérében (látens módon) egy kétirányú elhatárolódás áll; egyrészt megpróbálja elhatárolni magát az ókori etikáktól, amelyeket eudaimonikus etikáknak nevez, és másrészt visszautasítja a racionálisnak nevezett kanti és kantiánus koncepciókat is. Az eudaimonikus etikákkal szemben Schleiermachernak az a fő kifogása, hogy ezek nem az ész közegeiben, hanem inkább az empíria világában mozognak; s ezért sohasem tudnak megfogalmazni szükségszerű tételeket. A kanti etikában viszont a törvény áll a középpontban, és ezért ugyan az ész közegeiben mozog, de formális marad.⁴ Egy olyan etikai koncepcióra lenne tehát szükségünk, amely az eudaimonikus etikákból örökli a tartalmi gazdagságot, és mégis az ész közegeiben mozog.⁵

E két irányzaton túllépve (vagy azokat szintetizálva) Schleiermacher az ész *interszubjektív etikai* elméletét próbálta kidolgozni. Mindenekelőtt ez a program adja a schleiermacheri koncepció korszakalkotó jelentőségét. Az interszubjektív etika kidolgozásához – Schleiermacher szerint – egy olyan sajátos szemléletmódra van szükség, amely a létrehozást állítja középpontba. Ezzel szembenáll a természettudományok szemléletmódja, amely a tényszerűségek leírására törekszik. Elsietett lenne azonban arra következtetni, hogy az etika és a természettudományok nem a tárgyukban, hanem csak a szemléletmódjukban különböznek egymástól. Vannak tárgyi különbségek is: az etika tárgya a történelmi-társadalmi világ, a természettudományok viszont a

¹ A *Brouillon zur Ethik* születési körülményeihez és általában Schleiermacher hallei időszakához ld. Hermann Patsch: „Einleitung des Bandherausgebers”, in: Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher: *Kritische Gesamtausgabe* I/5. köt., Walter de Gruyter Verlag 1995. VIII–XXVIII.o.

² Ez a kiadás Otto Brauntól származik.

³ Még Dilthey számára, aki pedig átfogó elemzéseket írt Schleiermacher etikai rendszeréről, sem állt rendelkezésre a teljes *Brouillon zur Ethik*; saját elemzései ugyanis 1863-ból származnak. Wilhelm Dilthey: *Gesammelte Schriften*, XIV. köt., Vandenhoeck & Ruprecht Verlag 1985. LXVII. o.

⁴ Ez a Kanttal szembeni fenntartás a mű egészéből következik; Schleiermacher azonban nem fogalmazza meg kimondott formában.

⁵ A legutóbbi vitákban merült fel az antik és a kanti etikák ilyen szembeállítása; ld. mindenekelőtt Ernst Tugendhat: „Antike und moderne Ethik”, in: *Vorlesungen zur Ethik*, Reclam Verlag Stuttgart 1984. 33–56.o. Axel Honneth szerint John Dewey volt az, aki a két koncepciót elsőként szintetizálni próbálta, ld. „A proceduralizmus és a teleológia között”, in: *Elismerés és megvetés*, Jelenkor Kiadó 1997. 131–150. o. Ezzel szemben azt állítom, hogy Schleiermacher volt az első, aki kidolgozott egy ilyen szisztematikus kísérletet.

természeti jelenségek leírásával foglalkoznak. Ha Schleiermacher mégis a szemléletmódbeli különbséget hangsúlyozza, akkor ezt (valószínűleg) úgy kell értenünk, hogy elvileg a történelmi-társadalmi jelenségeket is le lehet írni természettudományos módszerekkel. Ez azonban nem lenne adekvát, mert ekkor az etikában is a létrejövés helyett a tényszerűséget juttatnánk uralomra.

Az interszubjektív etika programja tehát a „létrehozás” mozzanatát állítja középpontba; s ezt a koncepciót akár a „létrehozás dialektikájá”-nak is nevezhetjük. E koncepció megközelítése érdekében a schleiermacheri dialektika általános meghatározásából indulhatunk ki. A dialektikus gondolkodás Schleiermachernél két pólus feszültségterében bontakozik ki.

- a) Az első pólust Schleiermacher „organizmus”-nak nevezi; és meghatározásának alapja a következő megfontolás: „Melyik a gondolkodásnak az a legalsóbb szintje, ahol már az ész tevékenységével találkozunk? Nyilvánvalóan az, ahol a tisztán organikus funkciók dominálnak, vagyis a tárgyak pusztá képzetei.”⁶ Az organizmus az emberi lét nyitottsága a rajta kívül álló léttel szemben; ezt a pólust Schleiermacher időnként a benyomásokkal (impressziókkal) azonosítja.
- b) A másik póluson a gondolkodás mint intellektuális tevékenység áll, amely a pusztá gondolkodási aktus szemléletére épül. A gondolkodási aktus szemléletekor minden esetleges meghatározástól el kell tekintenünk.
- c) „Nincs okunk rá, hogy e két tevékenységet az életben, valóban megkülönböztessük egymástól.”⁷ A két pólus ugyanis áthatja egymást, melynek eredményeként létrejön az „abszolút tudás”. Ebben a tudásban egyesülnek egymással a különösség (organizmus) és az általánosság (intellektuális tevékenység) mozzanatai.⁸

Ezt a gondolati szerkezetet alkalmazza Schleiermacher az „erkölcsiség” elemzésekor is. Az erkölcsiség ugyanis mindenekelőtt maga is speciális gondolati tevékenység. Az alkalmazáshoz azonban természetesen át kell értelmeznünk az egyes pólusokat és azok szintézisét is. Az erkölcsiségben az organizmus a „legfőbb jó” formájában, az intellektuális tevékenység az erények formájában fog megjelenni; a kettő szintézise pedig a kötelességek fogalma. Ezzel máris eljutottunk a schleiermacheri etika általános felépítéséhez.

⁶ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher: *Dialektik*, szerk.: Rudolf Odebrecht, J. C. Hinrichs Verlag 1942. 142. o.

⁷ I. m. 144. o.

⁸ I. m. 142. o.

1. A legfőbb jó fogalma

Erre a fogalomra Schleiermacher első megközelítésben a következő tömör meghatározást adja: A „legfőbbet” nem komparatív, hanem a totalitás értelmében kell felfognunk, a „jó” pedig annak afirmációja, ami az ideákban rejlik.⁹ Ezt a tömör és talányosnak tűnő meghatározást talán úgy kell értelmeznünk, hogy a „legfőbb jó” mindig valamilyen átfogó értelemben vett „ideális tartalom”-ra irányul. E meghatározás újdonsága rögtön szembetűnik, mihelyt összevetjük a legfőbb jó korábbi értelmezéseivel.

- a) A legkorábbi időkben (az Ószövetségben és az Újszövetségben) a „legfőbb jó” annyit jelentett, mint Istenhez hasonlatossá válni. És mivel Isten mindenekelőtt uralkodóként jelent meg, ezért az ember akkor érheti el a legfőbb jót, ha képes uralma alá hajtani a természetet és a világot.
- b) A görög filozófiában a „legfőbb jó” az igazi megismeréshez kapcsolódik; az a jó, ami jelen van, illetve visszatér az emlékezetbe, és az a rossz, ami elmerül a feledés vagy a tudatlanság homályában.
- c) A mi korunk polgárai a törvényszerűség fogalmával próbálják megragadni a „legfőbb jó”-t. Schleiermacher minden valószínűség szerint e polgári beállítottság megfogalmazásának tekinti a kanti koncepciót.
- d) A művészet emberei (*die künstlerischen Menschen*) a „legfőbb jó”-t a korlátlan sajátosságok alapján próbálták meghatározni. A „művészet emberei” – a romantikusok.

Schleiermacher messzemenően szimpatizál ugyan a romantikusokkal, a legfőbb jóra vonatkozó meghatározásukat mégis árnyalni és elmélyíteni próbálja. A „legfőbb jó” mint az átfogó ideális tartalom schleiermacheri meghatározása Shaftesburyre vezethető vissza: „Ha [valamely] élőlénynek az alkatában van valami, ami önmagán túlmutat, ... akkor ezt az élőlényt kétségtelenül valami más rendszer részének kell tartanunk. Például, ha egy élőlény a hím arányaival rendelkezik, ez a nősténnyel való kapcsolatát mutatja. És a hím, illetve a nőstény arányai együttesen kétségkívül rajtuk kívül létező más dolgok rendjével való kapcsolatra engednek következtetni.”¹⁰ A

⁹ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher: „Brouillon zur Ethik”, in: *Philosophische Schriften*, szerk.: Jan Rachold, Union Verlag 1984. 134. o.

¹⁰ Shaftesbury: *Értekezés az erényről és az érdemről*, Kossuth Könyvkiadó 1994. 13. o. – Shaftesbury műve 1773-ban jelent meg, de ez a gondolat a skót felvilágosodásban már valamivel korábban is felbukkant, mégpedig Lord Henry Kames *Tanulmányok a moralitás és a természetes vallás alapelveiről* című 1751-ben megjelent könyvében. Itt olvashatjuk a következő sorokat: „Mivel minden fajnak sajátos természete van, természetükből sajátos cselekvési szabály kell hogy származzék. Látjuk, hogy ez valóban így van; s rendkívül kellemes megfigyelni, hogy az egyes fajok természetéből eredő törvényei milyen

„legfőbb jó” meghatározásának alapja így valamely élőlénynek (vagy cselekedetnek) az a képessége, hogy egy átfogóbb egészre irányuljon. A „legfőbb jó” közelebbi meghatározásához azonban még szükség van egy sajátos, morálfilozófiai kontextus kidolgozására.

Schleiermacher az ember legalapvetőbb életfunkcióiból indult ki; s ezek az önmagába-való-beemelés és az önmagából-való-létrehozás. Az ésszerű életben az önmagába-való-beemelés a megismerés (vagy a belátás), az önmagából-való-létrehozás pedig az ábrázolás.¹¹ Ezen a ponton a „világ” fogalma is etikai specifikációra szorul. A világ az etikában vagy a megismerés objektumaként, vagy az ábrázolás szimbólumaként jelenik meg. Az ész hatókörén belül elhelyezkedő objektum és szimbólum szintézisével jön létre az orgánus. Mihelyt az orgánus némileg megszervezte a fizikai létet, átlépünk egy új szférába, a személyiség birodalmába. Az előbbieken ismertetett konstrukció itt is életben marad: a megismerés tételezi a személyiséget, az ábrázolás pedig megszünteti azt. A személyiség a maga *sajátosságaival* a tételezés és a megszüntetés szintézise. Így jut el Schleiermacher ahhoz a sajátos személyiséghez, amelyet a „művészet emberei” (vagyis a romantikusok) állítottak középpontba. Ez a személyiség azonban – s itt Schleiermacher átlép a romantikusok elképzeléseire – csak akkor válhat a „legfőbb jó”-vá, ha előremutat valamiféle totalitás irányába. Nagyon régi félreértésre épül az a kérdés, amely azt firtatja, hogy mi a „jó” az egyes ember számára. „Talán sokkal helyesebb lenne azt mondani, hogy az egyes ember részesül a legfőbb jó különböző részeiből, anélkül, hogy e részek közül valamelyik felülkerekedhetne a többin.”¹² Ez a megállapítás mindenekelőtt arra utal, hogy több olyan totalitás is létezik, amelyre a személyiségnek utalnia kell ahhoz, hogy részesülhessen benne.

A következő lépésben ezért a totalitások kialakulása felé kell fordulnunk. Az emberi életfunkciók a személyiség alakítása közben már előremutatnak a totalitások felé. Az életfunkciók eredményeként – a természeti lét megformálásával – jönnek létre az orgánusok, melyek kijelölik az ember cselekedeteinek alapjait és kereteit. Az „orgánusok” – talán így lehetne a legplasztikusabban értelmezni a fogalmat – az emberi természet olyan meghosszabbításai, amelyek a totalitás felé mutatnak. Ha nem riadunk vissza némi ter-

tökéletesen illeszkednek külső adottságaikhoz és azon körülményekhez, amelyek között élnek.” Horkai Hörcher Ferenc (szerk.): *A skót felvilágosodás. morálfilozófiája. Szöveggyűjtemény*, Osiris Kiadó 1996. 107. o.

¹¹ Ez a két fogalom csak nagyon távoli rokonságban áll Arisztotelész két cselekvésfogalmával, de az analógia létét mégsem lehet teljesen tagadni. Schleiermacher értelmében a következőképpen írhatnánk át a *Nikomachoszi etika* első mondatát: „Minden életfunkció valami jóra irányul.”

¹² Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher: „Über den Begriff des höchsten Gutes. Zweite Abhandlung”, in: *Philosophische Schriften*, i. k. 341. o.

minológiai modernizálástól, akkor azt mondhatnánk, hogy az emberi élet-funkciókban olyan *kivetülések* rejlenek, amelyek különböző totalitások felé mutatnak; vagy még pontosabban: a *kivetülések* hozzák létre a totalitásokat. Schleiermacher a totalitások kétféle kialakulásával számolt, a természet meghódításával és az emberek közötti kapcsolatokkal. A forrás újra csak Shaftesbury, aki a „közjó” fogalma alatt egyszerre említi az embernek a természettel, és a rajta kívül álló más lényekkel kialakított kapcsolatát.¹³ Schleiermacher szerint e kétféle kivetülés két különböző „primér organizmusra”¹⁴ épül, a munkára és a nyelvre. – A megismerés és az ábrázolás funkciói tehát először is a munkavégzés „primér organizmus”-ában szintetizálódnak. A külső természet leigázása (Schleiermacher szerint) kéz a kézben halad a belső természet átalakításával. „A személyiség kialakítása (Ausbildung) meghatározza a természet kimunkálását (Anbildung), és fordítva.”¹⁵ – A megismerés és az ábrázolás második „primér szintézise” a nyelv. A nyelv végső adottság ugyan, de a dialektika mégiscsak kijelölheti a helyét. A nyelv a gondolkodás és a beszéd szintézise; a gondolkodás nem más, mint megismerés (ha érvényes és változatlan tartalommal rendelkezik) a beszéd pedig az önmagából kilépő és megnyilvánuló gondolkodás. Ez a dialektikus felépítés nem tekinthető időbeli vagy oksági összefüggésnek. Gondolatainkat mi magunk is csak szavakban tudjuk érzékelni, s ebből az következik, hogy a gondolkodás nem tud visszamenni a nyelv *elé*.¹⁶ Az ész mindig „szétszórtan”, azaz különböző személyekben jelenik meg, s ezért az ész saját létében hordja a nyelv szükségszerűségét. A nyelvben fejeződik ki az ész közösségi jellege, vagy az embernek a közösség iránti szükséglete. Shaftesbury írta a következőket: „Írjon nekünk történész vagy utazó egy olyan magányos hajlandóságú lényről, amilyenről még sohasem hallottunk, akinek soha nem volt barátja vagy társa, nem létezett semmi hozzá hasonló, ami felé jó szívvvel fordult volna, nem talált semmit önmagán kívül vagy túl, amihez a legcsekélyebb szenvedély kötötte volna.”¹⁷ Ilyen ember nyilvánvalóan nincs, és még elképzelni sem lehet.

Ezen a ponton láthatóvá válik a természeturalás és az interszubjektivitás közös alapstruktúrája: mindkét esetben a személyiség kialakulásáról, a személyiség identitásának és sajátosságainak meghatározásáról van szó. Az identitás és a sajátosságok alapján meghatározott személyiséget Schleiermacher „individualitás”-nak nevezi. A tézis így a következő alakban

¹³ Shaftesbury: *Értekezés az erényről és az érdemről*, i. k. 13. o.

¹⁴ Ezt a kifejezést Schleiermacher nem használja ugyan, de azt hiszem, jól meg lehet ragadni vele az organizmusok kialakulásának indító mozzanatát.

¹⁵ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher: „Brouillon zur Ethik”, i. k. 150. o.

¹⁶ I. m. 142. o.

¹⁷ Shaftesbury: *Értekezés az erényről és az érdemről*, i. k. 12. o.

is megfogalmazható: az individuum meghatározása szoros egységben áll a közösségek kibontakozásával és a természet átalakításával. Ez volt az a koncepció, amellyel Schleiermacher megpróbálta filozófiailag is elmélyíteni a „művészet emberei”-nek a legfőbb jóról vallott nézeteit.

Végezetül még egy pillantást kell vetnünk a közösségek schleiermacheri dialektikájára. Ebben a dialektikában jut ugyanis csúcspontjára az interszubjektív etika programja. Újra csak a két alapfunkcióból kell kiindulnunk. Egy következő fordulóban a nyelv maga is a megismerés pólusára kerül, s az ábrázolás pólusán pedig az érzelmek helyezkednek el. A közösségek így végső soron a nyelv és az érzelmek szintézisei; s mivel a nyelv univerzális faktor, ezért az érzelmek jellege határozza meg a közösségek formáit. Schleiermacher az alábbi közösség-típusokat különböztette meg.

- a) A szerelem olyan érzelem, melynek alapja a nemek közötti természetes különbség. Nem igaz azonban, hogy ez a különbség pusztán testi, és nem hatja át a lelket is. A szerelem az individuum önmagából való kilépésének vágya, melynek célpontja a másik ember nemileg meghatározott testisége és lelkisége.
- b) A barátság a másik ember individualitására még érzelmileg tekint, de a másik már elveszti közvetlen nemi meghatározottságát. „A barátság lényege a *nyitottság*, a másik emberre vonatkozó érzelmeink közlése; mert ezek az érzelmek biztosak a saját igazukban, és szeretnének megnyilvánulni.”¹⁸
- c) A szabad társaséletben az érzelmek elvesztik a maguk intenzitását, egyfajta visszafogottság válik meghatározóvá a másik emberrel szemben, mégpedig azért, mert a rá vonatkozó ismereteink nem elég mélyek és alaposak.

Ezek a közösségek Schleiermacher számára olyan kommunikációs formák, amelyeknek különböző intézmények feleltethetők meg. A szerelem intézményesített formája a család, a barátságé az egyház (ez ugyanakkor feltételezi a család meglétét is), és a szabad társasélet megfelelője az állam. A kommunikációs formák és az intézmények közötti kapcsolatok azonban csak a schleiermacheri elemzések legmélyebb struktúrájában válnak érzékelhetővé. Schleiermacher mindig csak utalásszerűen említi ezt a kapcsolatot; az *intézményesedés* folyamatának kidolgozására egyáltalán nem vállalkozik. Az erkölcs dialektikájából így kimaradt az intézményesedés egész elmélete.¹⁹

¹⁸ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher: „Brouillon zur Ethik”, i. k. 167. o.

¹⁹ I. m. 223. o.

2. Az erények tana

Az erény Schleiermacher számára nem más, mint az erkölcsiség az egyes ember szempontjából tekintve. Ezt a gondolatot úgy értelmezhetjük, hogy az erények az orgánusok kialakulásának *lehetőségfeltételei*. A hagyományos értelmezés szerint az erények mindig a „legfőbb jó”-ra irányulnak, s a legfőbb jó nem más, mint a boldogság. Ez az irányultság természetesen nem tekinthető feltétlen ok-oksági összefüggésnek.

- a) Arisztotelész szerint az erények nem elégségesek a boldogság eléréséhez, mert a boldogság eléréséhez általában szerencsejavak is kellenek. Az erény és a boldogság ebben az esetben az egyes emberre vonatkoznak.
- b) Az erények Kantnál sem garantálják a boldogság elérését, de *méltóvá* tehetnek arra, hogy boldogok legyünk. A boldogság itt nem más, mint a személyes tökéletesség, „méltónak-lenni” viszont azt jelenti, hogy az ember akkor lenne tökéletes, ha az egész erkölcsisége éppen olyan lenne, mint az ő saját erkölcsisége.
- c) Az erény az a képesség, amely létrehozza a legfőbb jót; s ebben az esetben természetesen minden egyes ember összes erényéről szó van, a legfőbb jó pedig az átfogó totalitással azonosul.²⁰

Ez az utóbbi elképzelés áll a legközelebb Schleiermacherhez, bár az eddigiek alapján ezt is némileg helyesbíteniünk kell. Schleiermachernél az erény nem hozza létre a legfőbb jót, hanem beleilleszkedik annak totalitásába. Az ily módon lokalizált erénynek két dimenziója van: az érzület és a készség.

Ha az erényeket *érzületnek* tekintjük, akkor nem mások, mint a szellemnek az erkölcsi cselekvésben benne rejlő formái. De itt újra csak két tényezőre bukkanunk. – A cselekvésben megjelenő megismerés formája a bölcsesség. A bölcsesség alatt nem érthetünk mást – mondja Schleiermacher – mint hogy mindazt, ami az emberben lejátszódik, az ideákra vonatkozik.²¹ Ha a cselekvés magában foglalja a bölcsesség minden mozzanatát, akkor az emberek tevékenysége folyamatossá válik, s ezt nevezhetjük életformának. „Így beszélhetünk kontemplatív, spekulatív stb. életről.”²² – A cselekvésben megjelenő érzület formája a szeretet. A szeretet lényege szerint nem más, mint léleknek-lenni-akarni, az ész az általánosban egyesülni szeretne az anyaggal. Minden erkölcsi cselekvés, mint az átlelkésítésre irányuló tevé-

²⁰ I. m. 233. o.

²¹ I. m. 237. o.

²² I. m. 240. o.

kenység, egyúttal szeretet is. „A szeretet mindenütt jelen van. ... Mert semmi sincs az áttelekítési törekvésen kívül.”²³

Ha az erényeket *készségnek* tekintjük, már egy lépéssel közelebb jutunk a cselekvéshez. „Most az erények pusztán belső lététől (amely érzületként minden cselekedet alapjául szolgál) átmegyünk azok kialakulásához és azok megnyilvánulásához a cselekvésben.”²⁴ Itt már csak az jelenhet meg, ami az érzület leírásakor is elének lépett, azzal a különbséggel, hogy ez most az akció és a reakció szerves folyamatába illeszkedik. Az erény, mint készség, két mozzanattól áll össze: a helyes tervezésből (a *meggondoltság*ból) és a helyes kivitelezésből (a *kitartás*ból). – A „meggondoltság” a legelső aktus, amellyel az érzület kilép az életbe; a bölcsesség és a szeretet csak a meggondoltságon keresztül válhatnak valóságossá. – A „kitartás” a bölcsesség és a szeretet valóságos belevetítése (einbilden) a természet egészébe; s éppúgy előfordul a fizikai szervezetek tevékenységében, mint a megismerés tevékenységében.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az erény megvalósulása vezet el a cselekvéshez; vagy megfordítva, a cselekvés mindig attól függ, hogy az érzületnek van-e elég hatalma a megvalósuláshoz. Ha ez a hatalom rendelkezésre áll, akkor a cselekvések mindig az áttelekítésre irányulnak.²⁵

3. A kötelességekről

A kötelességeket általában úgy szokták meghatározni, hogy ha ezeknek eleget teszünk, erényessé válhatunk. Schleiermachernél azonban az erényeknek nincs előíró-jellegük, s ezért a „kötelesség” fogalma is új meghatározást kaphat. Az ember ugyanis nem csak létrehozza a kollektív intersubjektív világot, és nem egyszerően önmagában rendelkezik az erkölcsiséggel, hanem végre kell hajtania e kettő szintézisét – ez az ember rendeltetése vagy *kötelessége*. Az ember ugyanis mindig egy már létrejött világba lép bele; cselekvései mindig megkezdett folyamatokhoz kapcsolódnak. Ezt az ontológiai ténymegállapítást fogalmazza át Schleiermacher lépésről lépésre kötelességgé. Az első lépés két feltételes állítás megfogalmazása.

- a) „Ha a közösség és az elsajátítás nem gondolható el egy és ugyanazon tettben összekötve, akkor a saját életünk veszendőbe megy.”

²³ I. m. 243. o.

²⁴ I. m. 247. o.

²⁵ Az uralás legfontosabb formái Schleiermacher szerint az elrendezés a kitartáson, hűségen és az állandóságon, a pontosságon és a virtuozitáson keresztül. (I. m. 253. o.)

- b) „Ha az univerzális és az egyes nem egyesül egyetlen cselekedetben, akkor az ész megy veszendőbe.”²⁶

S ezt a két feltételes kijelentést fogalmazza át Schleiermacher két kategorikus imperatívusszá:

- a) „Lépjél bele úgy egy közösségbe, hogy ezzel együtt a magad számára is kialakítasz egy szférát.”
b) „Add át magad az univerzalitásnak, a magad teljes individualitásában.”²⁷

Az ontológiai ténymegállapítás ilyen átfogalmazása mögött rejtett feltételek húzódnak meg. Valóban fennállna a veszély, hogy az interszubjektív erkölcsiség és a személyiség erkölcsisége nem találhatnak egymásra? S így a létrejött világba való bekapcsolódás helyett az emberiség visszazuhanhat a barbárságba? Ezekre a kérdésekre Schleiermachernél nem találunk közvetlen válaszokat.

4. Az interszubjektivitásra leselkedő veszélyek

Az interszubjektivitás akkor kerül veszélybe, ha a társadalmi-történelmi világban a tényszerűség lép a létrehozás helyébe. A tényszerűség pedig a schleiermacheri dialektikus konstrukció szétesését feltételezi; s ebből a szétesésből (elvileg) kétféle veszély jöhet létre: az intézmények megszilárdulása és a közösségi és a személyes erkölcsiség szétszakadása.

Nem lehet tagadni, hogy Schleiermacher dialektikus konstrukciója *meszterkéltnek* tűnik. A társadalmiság és az individualitás szintézisének programja felesleges vállalkozásnak tűnik, hiszen az erkölcsiség interszubjektív értelmezése már feltételezi az individuális és a közösségi mozzanatok összefonódását. Mivégre ekkor még egy hosszú gondolatmenet, amely visszatér az egyes ember álláspontjához? Két kézenfekvő választ találhatnánk. Az *első* szerint Schleiermacher talán maga sem találta elég meggyőzőnek a maga interszubjektív etikai koncepcióját, és ezért szükségesnek tartotta, hogy az egyes embert még egyszer játékba hozza, és beágyazza az erkölcsiség interszubjektív kontextusába. De lehet, hogy (mivel etikai koncepcióról van szó) Schleiermacher nem akart megelégedni tisztán elméleti leírásokkal, hanem a leírtakat imperativisztikus parancsok formájában is szeretne volna megfogalmazni. A *második* válasz úgy szólhatna, hogy Schleiermacher ugyan a későbbiekben is fenntartotta a *Brouillon zur Ethik* felosztását, de elemzése egyre inkább a „legfőbb jó” kérdésére összpontosultak, s így maga

²⁶ I. m. 260. o.

²⁷ U. o.

is kezdte belátni, hogy e probléma „megoldásával” már tulajdonképpen le is zárta az etika interszubjektív programjának kidolgozását. Mindkét válasz azonban olyan erőteljesen hipotetikus jellegű, hogy célszerűnek tűnik egy új magyarázat után nézni. A vizsgálódás menetének visszakanyarodása az egyes ember álláspontjához – véleményem szerint – azért érthető olyan nehezen, mert ezzel Schleiermacher egy olyan problémát szeretett volna megoldani, amelyet igazából nem is tudott megfogalmazni – s ez az intézményesedés. A kollektív erkölcsiség – mint láttuk – az intézményesedés problémájába ütközött. Az erények feladata mindenekelőtt az lett volna, hogy az intézményeket újra és újra áttelekítsék.

A másik veszély az individuális és a közösségi mozzanatok szétesése. Miért kell felszólítani az embert, hogy egyesítse a saját individualitását egy szélesebb összefüggésrendszerrel? Szétválhat-e egyáltalán a kollektív és az egyéni értelemben vett erkölcsiség? Schleiermacher minden bizonnyal tagadó választ adna; mert a dialektikája egyértelműen *harmonizál*. A dialektika felépítése mindig a meghatározott mozzanatok egymással való egyesítésén keresztül haladt előre. Nincsenek egymással egyesíthetetlen mozzanatok; legalábbis Schleiermacher úgy tesz, mintha ezt el sem lehetne képzelni. Pedig Mandeville *A méhek meséje* című műve után ennek lehetőségét nem lehetett többé tagadni:

*Íme, bűn minden oldalon,
de az egész paradicsom!*

...

*Államukban virult az élet,
nagyra tette – a bűn és a véték!*²⁸

Mandeville arra figyelt fel, hogy az individuális erkölcsi vétkek az egész felvirágzásához vezethetnek. Ebben az esetben az interszubjektív erkölcsiség és a személyes erkölcsiség radikálisan elválnak egymástól.

Mindenesetre a kantianus és az eudaimonikus etikákon túllépve Schleiermacher a XIX. és a XX. századi emberiség figyelmét ráirányította a ténszerűségben rejlő barbárság veszélyére.

²⁸ Bernard Mandeville: *A méhek meséje. Avagy magánvétkék – közhaszon*, Kossuth Könyvkiadó 1996. 15. o.

